

## MUSIQA ASARI USTIDA ISHLASHNING ASOSIY TAMOYILLARI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i03.034>

Polatxanova Nargiz Shamilyevna  
O'zbekiston davlat konservatoriyasi

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada fortepiano sinfida o'quvchilar bilan musiqa asarlari ustida ishlashning asosiy badiiy-pedagogik tamoyillari yoritiladi. Asarni o'rganish jarayonining bosqichlari, texnik va badiiy yondashuv uyg'unligi, ijrochilik mahoratini shakllantirish, shuningdek, o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodiy tafakkurni rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi.

**Kalit so'zlar:** fortepiano, musiqa pedagogikasi, ijrochilik mahorati, badiiy obraz, texnika, musiqiy tafakkur, ichki eshitish, tahlil, interpretatsiya

## BASIC PRINCIPLES OF WORKING ON A MUSICAL WORK

Polatkhanova Nargiz Shamilyevna  
Uzbekistan State Conservatory

**Abstract:** This article discusses the basic artistic and pedagogical principles of working with students on musical works in the piano class. The stages of the process of studying a work, the harmony of technical and artistic approaches, the formation of performing skills, as well as the development of independent thinking and creative thinking in students are analyzed.

**Keywords:** piano, music pedagogy, performing skills, artistic image, technique, musical thinking, inner hearing, analysis, interpretation

Fortepiano sinfidagi o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish jarayonining asosi turli musiqa asarlari ustida ishlashdan iborat bo'lib, ular ana shu jarayonda har xil janrlar va uslublar bilan tanishadilar, asarlarning musiqiy tilini o'zlashtiradilar, matn ustida savodli ishlash malakalarini egallaydilar, texnikaviy qiyinchiliklarni yengish yo'llarini o'rganadilar va hokazo. O'quvchilar umumiy musiqiy kamol topish, pianinochiga xos bilim, ko'nikma va malaka orttirish bilan birga asta-sekin nazariy ma'lumotlar ham to'playdilar, musiqa asarlarini tahlil qilishni o'rganadilar, o'zlarining ichki eshitishlarini, diqqat va nazorat qilishni, tasavvur va ijodiy fantaziyalarini rivojlantiradilar hamda takomillashtiradilar. Pedagog fortepiano sinfidagi yoshi va xarakter xislatlari, musiqiy qobiliyati, moyilligi va qiziqish darajasi turlicha bo'lgan o'quvchilar bilan shug'ullanishda badiiy- pedagogik ta'sir ko'rsatishning juda ko'p

usullari hamda vositalaridan foydalanishi kerak. Shu bilan birga, har bir o'quvchi uchun o'ziga xos ish usulini, muloqot va muomala yo'lini va tabiiyki, musiqa repertuarini topishi va bu repertuarining maqsadi o'quvchiga pianinochi uchun zarur sifatlarni faollashtirishdan va takomillashtirishdan iborat bo'lishi lozim. O'qituvchining kasbi doimo darsni ijodiy va badiiy uslubda o'tish bilan bog'liqdir. Mashg'ulotlar sifatli va samarali bo'lishi uchun ular reja asosida izchil olib borilishi, o'qituvchi o'z shogirdlarining kelajakdagi kamolotini oldindan ko'ra olishi, shuningdek, ularga musiqa asarlari ustida ishlashning asosiy badiiy- uslubiy tamoyillarini o'rgatishi kerak.

Mana shu vazifalarning asosiy maqsadi - asarning badiiy g'oyasini anglab olish, uning mazmuni va xarakterini chuqur tushunish, janr va uslubiy xususiyatlarini bilish zarurligini uqtirishdir. Bu vazifani hal qilish uchun o'quvchi asarning hissiyoti va kayfiyati, mazmuni hamda mohiyatini samimiy va haqqoniy yoritib olishi kerak. Badiiy obrazni haqqoniy ifodalash doimo ijrochining qobiliyatiga, ya'ni obrazga chuqur kirib borib, muallif bayon qilgan voqealarning ishtirokchisiga aylanishiga bog'liqdir. Mana shu sifatlar o'quvchida fortepiano chalishni o'rgatishning dastlabki paytlaridan boshlab tarbiyalanishi kerak. O'qituvchining birinchi vazifasi o'quvchining yaxshi hissiyotlarini "band" qilib, unda jo'shqin ijodiy qobiliyatni yuqori darajada rivojlantirishdir.

Ana shularga ko'ra, o'qituvchining ikkinchi vazifasi o'quvchi shaxsining ijodiy sifatlarini shakllantirish, uning mustaqil tafakkurini faollashtirishdan iboratdir. Bunda eng avvalo cholg'u asbobi bilan baj ariladigan hamma ishlar o' quvchining mustaqil va ijodiy intilishi ta'sirida, shuningdek, tinglab nazorat qilish orqali, iloji boricha ongli yo'sinda amalga oshirilishiga e'tibor berish kerak.

O'qituvchining barcha ko'rsatmalari so'zsiz bajariladigan buyruq sifatida emas, balki o'quvchining o'zi mustaqil holda, ijodiy izlanish orqali kelgan qaror sifatida ifodalanishi lozim.

O'qituvchining uchinchi asosiy vazifasi - o'quvchida ijodiy g'oyani mukammal yo'sinda ro'yobga chiqarish yoki fortepiano chalish texnikasini egallashga yordam beradigan vosita va usullar tizimini shakllantirishdir. Forteplanoni chalish texnikasining o'zi emas, balki uning ijrochiga badiiy maqsadni amalga oshirishda, asarning g'oyaviy-emotsional mazmunini chuqurroq yoritishga yordam berishi qimmatlidir. Shuning uchun texnik qiyinchiliklar ustida ishlash badiiy obrazni yoritish va ijrochilik mahoratini o'zlashtirishning yo'li hisoblanadi. Musiqa pedagogikasida "texnika" tushunchasi keng ma'noni, ya'ni tovushlarni sifatli sadolantira olish va fortepiano chalishning har xil usullarini o'zlashtirishni, pedaldan foydalanish va applikatura tamoyillarini egallashni, aranjirovka, dinamik qarama-qarshiliklar, agogika va albatta, texnik qiyinchiliklarning har xil turlarini egallashni anglatadi.

Musiqqa asarlari ustida ishlashda yuqoridagi asosiy vazifalarni amalga oshirish uchun muayyan usul va vositalarni qo'llash zarur. Shulardan biri - asarlar ustida bosqichma-bosqich ishlashdir. Bu bosqichlar shartli bo'lib, u har bir ijrochida turlicha kechadi. Bosqichma-bosqich ishlash o'quvchilarga asarning musiqiy tilini sinchiklab va asta-sekin o'rganish, ishdagi qiyinchiliklarni qunt bilan yengish hamda badiiy talqinni yaratish imkonini beradi.

Nota matni bilan dastlabki tanishish uni o'qishdan, tushunib olishdan va ilk tahlil qilishdan iborat bo'ladi. Bu ish o'quvchi pyesaning xarakterini his etishi, asosiy mazmunini anglab olishi, unda uchraydigan qiyinchiliklarga, ifodajihatlariga e'tibor berishi uchun zarurdir. Fortepiano maktabining barcha mashhur namoyandalari mana shu bosqich musiqqa asarini bevosita o'rganishdan oldin amalga oshirilishi kerak deb hisoblaganlar va nota matni ustida dastlabki ishlashda fikrlash-eshitish ishlari zarurligini uqtirganlar. Cholg'usiz ishlashning afzalligi shuki, unda o'quvchining diqqati texnik qiyinchiliklarga bo'linmaydi, ayni paytda musiqachining ichki eshitishi musiqiy obrazlarni anglash, muayyan emotsional holatni boshdan kechirish, asardagi tovushlarning boyligini o'ylab ko'rish imkonini beradi. Ammo matn ustida olib boriladigan mana shunday fikrlash, eshitish har bir o'quvchiga ham to'g'ri kelavermaydi. Ichki eshitish qobiliyati yetarli darajada rivojlanmagan o'quvchilar bilan shug'ullanishda asar ustida ishlashni cholg'u asbobidan boshlashga to'g'ri keladi. Shunga qaramay, o'quvchining ichki eshitishni, tafakkurini faollashtiradigan usullardan doimiy ravishda foydalanish, musiqiy asosni eshitib o'zlashtirish orqaligina asarning badiiy tilini tushunish mumkinligini unutmaslik kerak.

Pyesa ustida ishlashda foydalaniladigan musiqiy-nazariy tahlilning bir qancha turlari mavjud. Masalan, pyesaning uslubi, janri, uyg'unligi va ohang jihatidan tahlil qilish mumkin.

Tahlilning ushbu turlarida vazifalar quyidagicha amalga oshiriladi:

mazkur pyesani qaysi bastakor yaratgan va uning shu janrdagi boshqa asarlar qatorida tutgan o'rnini aniqlash;

pyesa qismlarining asosiy tuzilishi, ularning bir-biriga muvofiqligi va umuman har bir qismning o'rnini bilish;

asarning mavzu jihatdan birligi, turli qarama-qarshilik, oraliq va yordamchi tuzilishlarini aniqlab olish;

dastlabki ohang va uyg'unlik tahlili o'tkazilib, shunga o'xshash uslubdagi asarlarga xos xususiyatlar qayd qilinadi, eng yuqori nuqtalar aniqlanib, modulyatsion reja, ovozlarning harakatining o'ziga xosligi va hokazolar aniqlanadi.

Qismlar bo'yicha ishlash pyesani yaxlit qilib chalishni mutlaqo inkor etmaydi. Aksincha, asarning yaxlitligi haqidagi tasavvurni unutmaslik uchun pyesani boshidan oxirigacha tez-tez takrorlab borish zarur. Lekin ishning keyingi bosqichlarida, barcha detallar bajarilib, murakkab qismlar alohida chalingach, tovushning kerakli koloriti

topiladi. Ana shularning hammasini umumiy to'qimaga biriktirib chalishni takrorlash ko'proq foydali bo'ladi.

Qismlar bo'yicha ishlash bosqichi avvalo pyesani bo'laklarga, epizodlarga ajratish bilan bog'liqdir. Bo'laklar miqyosi har qaysi holda turlicha bo'lishi, masalan, tez sur'atda yozilgan asarlar uchun uzunroq (sakkiz taktli, o'n olti taktli) va og'ir sur'at bilan yozilgan asarlar uchun maydaroq tuzilishi mumkin. Bundan tashqari, o'quvchiga ishni murakkab hisoblangan qismlardan boshlashni ham o'rgatish kerak. Eng qiyin qismlarni maxsus va alohida o'rganish qoidasiga rioya qilib, bunga asar ustida ishlashning oxirigacha amal qilish lozim.

Qismlar bo'yicha ishlashda tuzatishlar bilan chalishning turli variantlaridan foydalanish mumkin. Noaniq ijro etilganda xato tuzatiladi va o'sha qism takroran o'rganiladi; eng qiyin va noqulay joylarda to'xtab yoki sekinlab o'tiladi va hokazo. Mana shularni o'rganish mezoniga qarab, bo'laklarni asta-sekin yiriklashtirishga o'tiladi. Eng avval yengil bo'laklar yiriklashtiriladi, keyin ularga yondosh murakkab epizodlar biriktiriladi.

Fikrlash ishlari doimo bevosita ijro etishdan oldin amalga oshirilishi va faqat dastlabki tahlildan iborat bo'lib qolmay, u tovush chiqarish usullari, barmoqlarni yuritish, tovushlar ohangdoshligi, frazirovka va hokazolar haqida o'ylab ko'rishni ham o'z ichiga olishi kerak. Bundan tashqari, amaliyotda tasdiqlanganidek, asarning texnikjihatdan qiyin joylarini oldin tushunib olish va ichki eshitish bilan "chalib ko'rish" orqali ancha oson o'rganish mumkin.

Bo'laklar bo'yicha ishlashda hech qachon o'quvchilar oldiga sof hunarmandlik vazifalarni (shtrixlar, ritmika, applikatura va hokazolarni) qo'ymaslik kerak. Ifoda vositalari va usullarini izlash esa doimo badiiy obrazning eng yaxshi talqinini qidirish bilan qo'shib olib borilishi va asar mazmunining ohangdorligi, tushunarligi hamda emotsional to'laligi vazifalari bilan belgilanishi lozim.

Asar bo'laklar bo'yicha o'rganilgach, yaxlit ijroni yaratish, uni oxirgi sur'atga yetkazish jarayoni boshlanadi. Haqiqiy sur'atga yaqinlashganda shaklni rivojlantirish va aniqlash masalalari katta ahamiyat kasb etadi. Musiqa vaqt oralig'ida ijro etiladigan san'at ekanligi sababli o'quvchining diqqati qismlarning sur'at va dinamik jihatdan muvofiqligiga, eng yuqori nuqtalarning ijrosiga, sur'atdan og'ishlarga va oldingi sur'atga qaytishlarga, pauzalarning aniq ijro etilishi va hokazolarga qaratilishi kerak. O'quvchi asarni ijro qilish rejasini yaqqol tasavvur etishi, uni ijro qilishning qandaydir ixcham "majmuasi"ga ega bo'lishi, iboralarning, jumlar va qismlarning tuzilishini ongli ravishda seza olishi, alohida qismlardagi, shuningdek, butun asardagi ohang nuqtalarini, avjlarni ichdan eshita bilishi kerak.

Mana shu jarayonda o'quvchi o'z ijrosini doimo eshitishi va uni baholash qobiliyati katta rol o'ynaydi. Bunda o'quvchi chalishni uddalay olmayotganini izohlab qolmay, o'z kamchiliklarining sabablarini va ularni bartaraf etish yo'llarini ham bilishi

muhimdir. Buning uchun u musiqaning qiyin bo‘laklari ustida alohida ishlay olishi va o‘z oldiga doimo yangi vazifalarni qo‘yib borishi kerak. Ana shu tariqa goh ayrim qo‘l bilan, goh ovozlar bo‘yicha ishlash, qiyin joylarni ajratish ijroning ba‘zan tovush jihatiga va ba‘zan ritmik tuzilishiga e‘tibor berish zarurati kelib chiqadi.

Asar ustida ishlashning so‘nggi bosqichiga alohida e‘tibor qaratish lozim. Ya‘ni uni o‘rganib bo‘lgach, bevosita idrok etishi nazarda tutiladi. Shuningdek, o‘z eshitishini nazorat qilish mezoni zaiflashsa, ularni qandaydir “yangilash” yoki “boyitish” zarurati tug‘iladi. Bunda o‘quvchilar oldiga ijrochilik bo‘yicha yangi vazifalarni qo‘yish lozim.

Avvalo ilgari o‘rganilgan nota matnini go‘yo o‘rganilmagandek o‘qishni taklif qilish mumkin. Bunday o‘qishda doimo shtrixlar, aktsentlar, nyuanslar, muallifi yoki muharrirning ko‘rsatmalari va ilgari ahamiyat berilmagan jihatlar topiladi. Shuningdek, og‘ir sur‘at bilan chalish ham foydali bo‘lib, bu ish eshitish idrokining kuchayishiga, shu tufayli tovushlarning notekisligini, ritm nuqsonlarini, qiziqarli chiqmayotgan joylarni aniqlashga imkoniyat yaratadi. Yanada chuqurroq musiqiy-nazariy tahlil qilishdan ham foydalanish mumkin. Bu tadbir ilgari e‘tibordan chetda qolgan ayrim ohang va uyg‘unlik tuzilmalari, ifodali detallarni aniqlash imkonini beradi.

Ijrochi asarning musiqiy asosi rivojlanishini ichki eshitish bilan kuzatib borsagina asar ustida fikrlash, notasiz va cholg‘usiz chalish samarali bo‘ladi. Bunda xotiradagi uzilishlar yoki o‘quvchi tomonidan musiqiy faoliyatining ana shu turini bajara olmasligi albatta aniqlanadi. Asarni yozuvdan yoki konsertda eshitish ishga yangicha yondashishni vujudga keltiradi, ijrochining tadbirkorligini har tomonlama baholashda, shuningdek, boshqalar ijrosini o‘zining talqini bilan taqqoslashda yordam beradi.

O‘quvchilarda sahnada o‘zini tutish hissiyotini tarbiyalash va ko‘pchilik oldida chalish ehtiyojini vujudga keltirish juda muhimdir. O‘quvchining ko‘pchilik oldida chalishi g‘oyat mas‘uliyatli ish ekanini, shu bilan birga u konsertda chiqish uydagi va sinfdagi barcha ishlarning yakuni ekanligini tushunishi lozim. Konsertda chiqish tantanali va quvonchli voqea sifatida o‘tishi kerak. Unga tayyorgarlik maxsus tadbirlarda: sinfdagi jamoa bo‘lib eshitish, zaldagi so‘nggi mashg‘ulotda dasturni ijro etish va hokazolar orqali amalga oshirilishi kerak.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. M.Otajonov, Fortepiano ijrochiligidagi jazz musiqasining o‘ziga hosligi, Uslubiy qo‘llanma, Toshkent 2005
2. M.Otajonov, Fortepiano duetlari, O‘quv qo‘llanma, Toshkent 2004
3. G.X.Alimatova, V.I.Saparov, Fortepiano, O‘quv-uslubiy qo‘llanma, Toshkent 2009
4. X.F.Azimov, Fortepiano darsligi, Darslik, Toshkent, O‘qituvchi, 1998

5. D.Djamalova, Fortepiano, Darslik, Musiqqa nashriyoti, Toshkent 2018
6. Z.Muhammadjonova, Fortepianoda chalishni o'rgatish uslubiyoti, O'quv qo'llanma, Yangi nashr, Toshkent, 2006
7. G.X.Alimatova, Umumiy fortepiano, O'quv qo'llanma, Toshkent 2009